

UPPSALA
UNIVERSITET

Maktlekar

ur ett historiskt perspektiv

av Esbjörn Larsson

*FD i historia och universitetslektor
i utbildningshistoria*

UPPSALA
UNIVERSITET

Vanliga föreställningar

- **Maktlekar är...**
 - ett nytt fenomen
 - ett resultat av samhällsutvecklingen (ex. våld och kränkningar i media)
 - något som kommer från andra kulturer
 - något som bara problemungdomar ägnar sig åt

UPPSALA
UNIVERSITET

Historiska faktum

- Maktlekar...
 - har förekommit i Sverige under århundraden
 - utövades ofta inom de övre samhällskikten
 - sågs länge inte som ett problem utan en naturlig del av pojkars uppväxt

UPPSALA
UNIVERSITET

Exemplet Karlberg

- Kungl. Krigsakademien på Karlbergs slott
 - 1792–1866
 - Antog pojkar i nedre tonåren
 - Exklusiv rekrytering
 - Undervisade även i civila ämnen
 - Tydliga pennalistiska traditioner

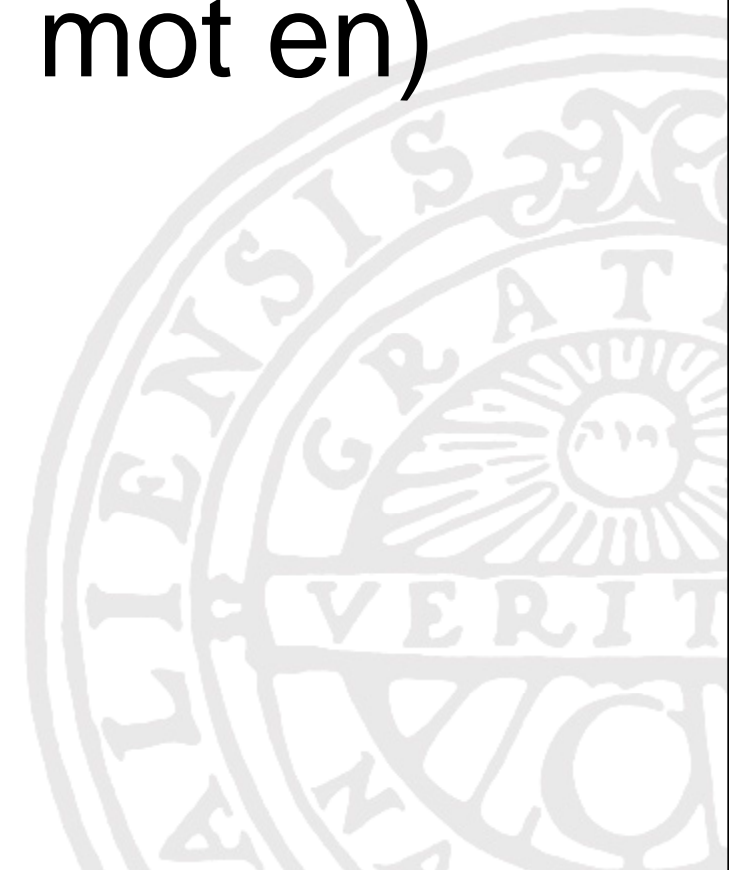
Tidigt fotografi av Karlbergs slott. Karlbergs slott är beläget i Solna kommun, på gränsen till Stockholms stad. I dag är slottet en del av Storstockholm, men under Krigsakademiens tid låg slottet inom den nära landsbygden runt huvudstaden.

UPPSALA
UNIVERSITET

Maktlekar bland kadetterna

- Sällskapslekar
- Utmaningslekar (en mot en)
- Initieringslekar
- Tillfällighetslekar
- Uppdragslekar

UPPSALA
UNIVERSITET

Sällskapslekar

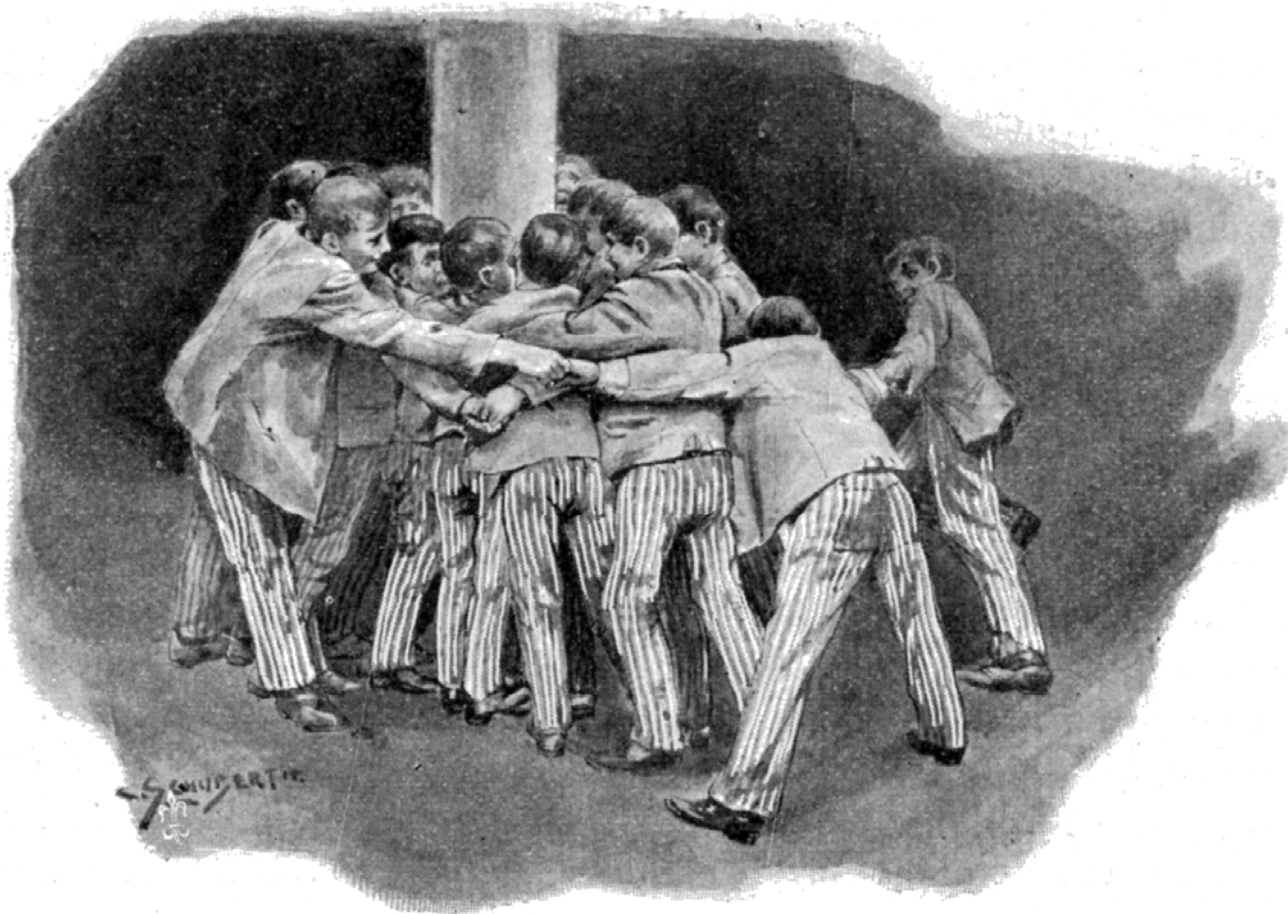
- Smyssla dagg
- Rävrens långa svans
- Värma bastu
- Spänna kyrka

UPPSALA
UNIVERSITET

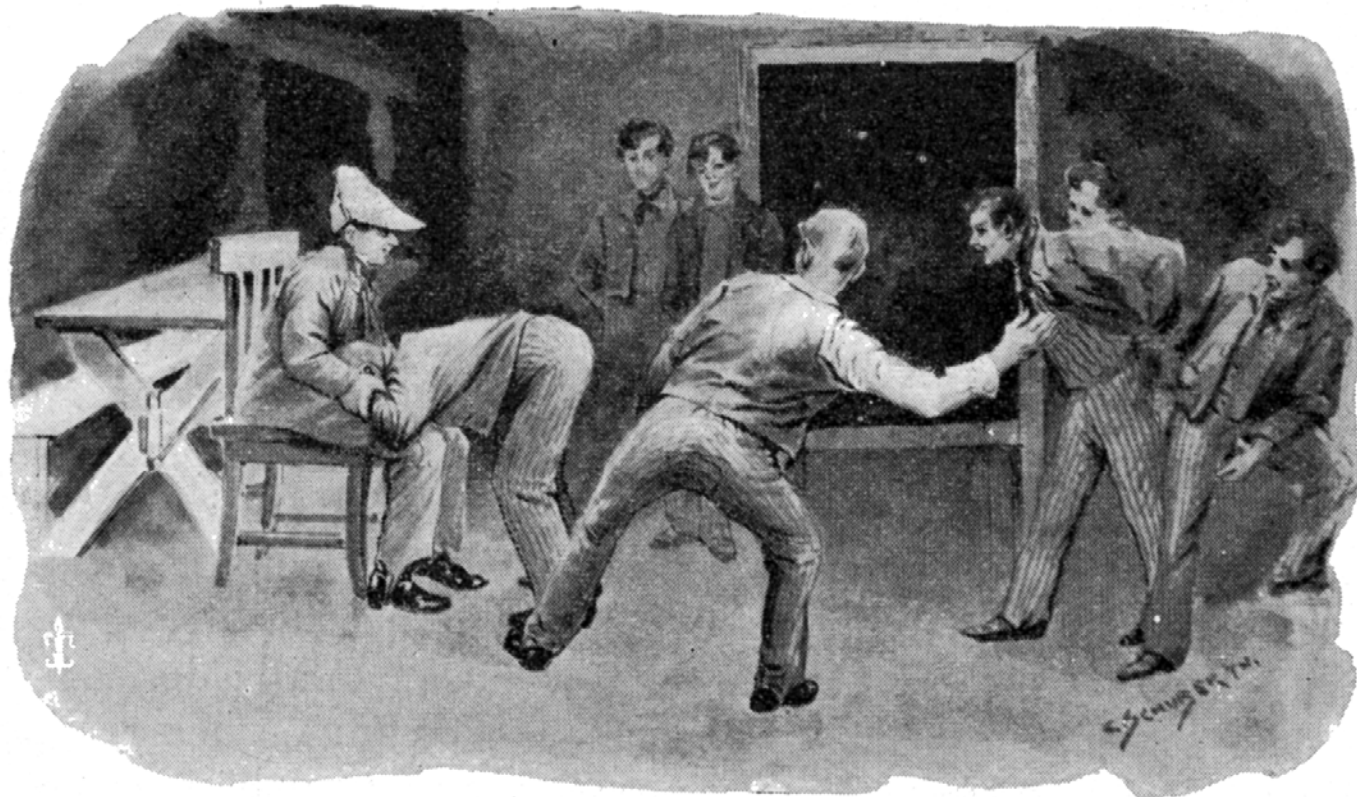
”Värma badstu”

UPPSALA
UNIVERSITET

"Spännna kyrka"

UPPSALA
UNIVERSITET

Utmaningslekar (en mot en) och initieringslekar

- Fipsning
- Nummerlistförhör
- Uppflyttningscermonier

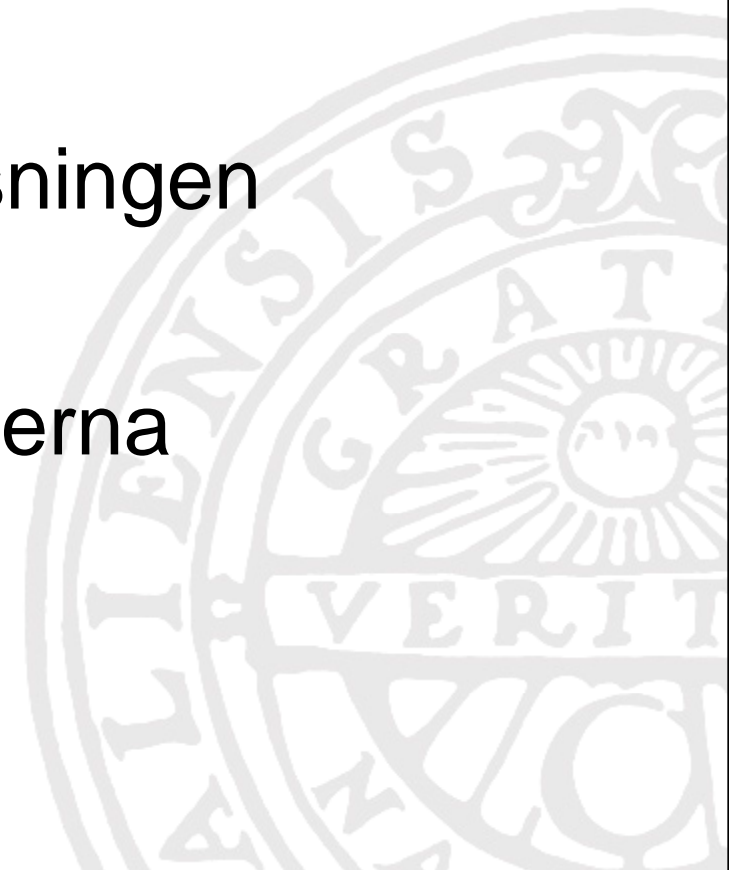

UPPSALA
UNIVERSITET

Tillfällighetslekar

- Nattliga tillfällighetsleker
 - Turneringar
 - Pinnad eller sablad
- Tillfällighetslekar i undervisningen
 - Simundervisning
- Tillfällighetslekar vid måltiderna
 - Länsätning

UPPSALA
UNIVERSITET

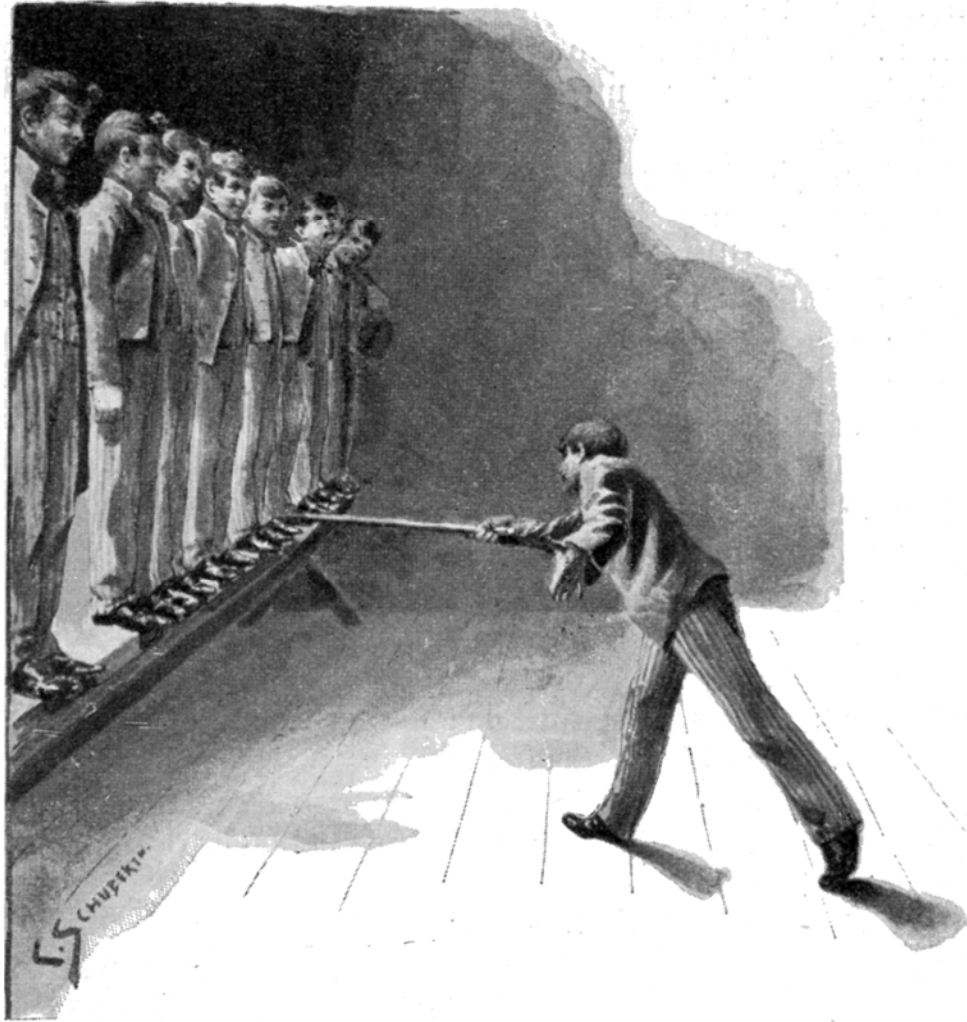
Uppdragslekar

- **Ledare och följeslagare**
 - Klättra upp för en ritad stege
 - Klatscha med en ritad piska
 - Skära av en bit solsken
 - Plocka frukter från slottets takmålningar
 - Lekar under skolbalen

UPPSALA
UNIVERSITET

"Det levande fortepianot"

UPPSALA
UNIVERSITET

Lekarnas roll i kadetternas gemenskap

- Lekarna som en väg in i en manlig gemenskap

Pennalism

- Drabbar alla i mer eller mindre grad
- Testa om någon är värdig att tas upp i gemenskapen
- En övergående fas som går över när nya skall underordnas

Mobbning

- Drabbar enskilda individer
- Ett sätt att stöta ut den som är annorlunda och stärka gemenskapen inom en grupp
- Något som riskerar att följa en person under hela skoltiden

UPPSALA
UNIVERSITET

Pennalismens logik

- "[d]essa lekar voro visserligen hårda och kändes mången gång efter, men jag tror dock, att de ej obetydligt bidrogo till att hårda en bortklemad yngling /.../ och snart var ju dessutom den värsta pröfningstiden överstånden, vare sig man blef gammal i gården eller att man flyttades upp i högre klass" (Prytz 1872: 24 f.).

UPPSALA
UNIVERSITET

Lekar utanför Karlberg

- Åsnestraffet
- Soldater och rövare (olika slag av krigslekar)
- Saltning
- Rävök
- Rävrumpa (jfr rävens långa svans)
- Flytta spisen
- Rida genom Ekeboled
- Hälsa på påven
- Hissningen

UPPSALA
UNIVERSITET

Lekarnas skiftande karatär

- **Fastlagsris**
 - Husfadern risar sin familj på fettisdagen
 - Barn och tjänare som slår föräldrar eller husbonden
 - Lek där de äldre kadetterna vid Karlberg slog de yngre
- **Spänna kyrka**
 - En av de första avbildade lekarna i historien
 - Maktlek bland kadetterna på Karlberg
 - En del av läroverkens gymnastikundervisning
 - Ett manlighetsprov inom det militära

UPPSALA
UNIVERSITET

Spänna kyrka - internationellt

- Hot Cockles (engelska)
- Biff (amerikanska)
- Kollabismos (grekiska)
- Handschlag (tyska)
- Handjeplak eller handjeklap (holländska)
- Main chaude (franska)
- finns även som begrepp på böhmiska, tjeckiska, koreanska, kinesiska

UPPSALA
UNIVERSITET

Bilder av spänna kyrka

No. 297.

A game perhaps similar to the Greek *kollabismos*.

Forntida Egypten

UPPSALA
UNIVERSITET

Spänna kyrka anno 2009

- ”... en brutal lek som min morfar lärde mig och som jag introducerade när jag gjorde militärtjänst deltagarna står i en ring med en person i mitten som har ögonbindel, sen går en person fram och slår mittenkillen med en planka i baken, sen skall personen i mitten gissa vem som gjorde det, gissar han rätt byter de plats annars står han kvar. En tuff lek för hårda män som min morfar uttryckte det.”

UPPSALA
UNIVERSITET

Lärarna och synen på lekarna

- 1649 års skolordning
 - Kap. 18. ”Man bör tillse, att gossarnas lekar alltid övervakas av en ordningsman, som har att giva förmaningar, följa allt med uppmärksamhet och inberätta vad som kan förekomma till lärarna”
- 1820 års skolordning
 - Lärjungarna utser själva en *custos morum* (lat. ”sedlighetens väktare”), som hjälper till att hålla ordning, och om så behövdes, dela ut bestraffningar.
- 1856 års läroverksstadga
 - ”[a]llt slags bestraffning och annan våldsamt eller skymfande behandling af lärjungarna sins emellan ware förbjuden.”

UPPSALA
UNIVERSITET

Goda lärare

Arnolds [rektor vid skolan i Rugby] ögonmärke var lärjungarnes utveckling till sjelfständiga, efter goda grundsatser tankande och handlande män. Väl aktade han sig för att genom småpetigt administrerande kufva deras frisk om än ibland något bångstyriga individualiteter och sålunda äfventyra att bryta den stam, kring hvilken en stark, sedlig karaktärs frukter en gång skulle kunna mogna. Med varsam hand afskaffade han de mera skadliga missbruken inom skolan men undvek att med någon reformerande våldsamhet ingripa i lärjungarnes hurtiga, fria kamratlif eller att med dekreter och personligt öfvervakande »ordna» deras ystra lekar. Han riktade emellertid åt detta område en synnerlig uppmärksamhet. För de lekar, som utvecklade mod och härdighet, hade han en varm sympati. Lärjungarne visste väl, att rektorn från sitt fönster med bifall stundom åskådade deras täflingar i fotbollspel, ja, äfven att han visste af deras märkligare bragder i kapplöpning och boxning. (ÅSU 63: 154 f.)

UPPSALA
UNIVERSITET

Slutsatser

- Maktlekar är inget nytt fenomen
- Maktlekar är inte ett symptom på sociala problem
- Maktlekar verkar utvecklas bäst i sammanhang där vuxna lämnar över ansvar till barn och unga
- Det är snarast synen på maktlekar, och inte deras utbredning, som har förändrats
- Man kan inte bli av med maktlekar en gång för alla, utan det är ett fenomen man måste arbeta med kontinuerligt

UPPSALA
UNIVERSITET

Litteratur

- Esbjörn Larsson, *Från adlig uppfostran till borgerlig utbildning: Kungl. krigsakademien mellan åren 1792 och 1866*, Diss. Uppsala 2005, s. 263, 271-302.
<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-6145>
- Årsböcker i svensk undervisningshistoria 1, 8, 37, 53, 59, 63, 70, 71, 116. www.undervisningshistoria.se

